

*Els senyors de la Marina de la Selva (ss. XIII-XIV)**

Alejandro Martínez Giralt^{..}

Centre de Recerca d'Història Rural, Institut de Recerca Històrica
Universitat de Girona

Fa vuit-cents anys, l'espai comprès entre Arenys i Blanes i entre la Serralada Prelitoral i el mar era un territori dominat per diversos senyors feudals, la majoria dels quals controlava una sèrie de terres i rendes que tenien en feu com a vassalls d'altres senyors amb més poder. Fou precisament un d'aquests darrers, el vescomte de Cabrera, el que acabaria per donar una certa unitat a aquest territori. Aquesta unitat s'ha perdut en la memòria dels temps, perquè les divisions administratives contemporànies s'han bastit a partir d'altres elements. Així, tant els límits provincials com els comarcals han desdibuixat aquest antic espai. Fins i tot, el concepte d'Alt Maresme no acaba de semblar adequat, perquè significa excloure-hi Blanes, ara a la comarca de la Selva, i incloure-hi Tordera, que aleshores formava part del castell d'Hostalric.¹ És per això que, i sense ànim de ferir sensibilitats, en les següents pàgines farem servir el concepte de Marina de la Selva i no d'Alt Maresme. L'objectiu d'aquest article és analitzar l'evolució política d'aquest territori entre els segles XIII i XIV, mostrant els mecanismes d'una societat feudal

* Abreviatures emprades: ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó; ADM = Arxiu Ducal de Medinaceli (segons l'inventari de l'Arxiu Històric d'Hostalric); ADG = Arxiu Diocesà de Girona; BC = Biblioteca de Catalunya.

^{..} Voldria expressar el meu agraïment a tots els qui han ajudat en l'elaboració d'aquest article, però, molt especialment, a l'amic Alexis Serrano Méndez per haver-me animat a escriure'l.

^{1.} A l'entorn d'aquesta qüestió, vegeu PERE BENITO I MONCLÚS, *Les parròquies del Maresme a la Baixa Edat Mitjana. Una aproximació des de les Visites Pastorals (1305-1447)*. Caixa d'Estalvis Laietana (Mataró 1992), 19-20.

on tant podia donar-se que un dels grans senyors aconseguís l'hegemonia sobre un territori fragmentat en diverses senyories, com que aristòcrates de menor rang es fessin un lloc a l'ombra dels primers.

El territori i els inicis del canvi en l'hegemonia

Al tombant del segle XIII, aquesta zona al sud del massís del Montnegre i la Tordera estava constituïda per un conjunt de parròquies nascudes a recer de les valls interiors, que trobaven en les rieres normalment seques uns camins idonis per transitar entre la costa i l'interior. Els assentaments arran de mar eren més aviat escassos degut, en part, al fet que, com puntualitzà Pons i Guri, el perfil aleshores accidentat del litoral a l'estil de l'actual Costa Brava complicava sensiblement les comunicacions per terra,² i en part també a una inseguretat crònica. La Mediterrània no era només un espai de comerç i viatges, sinó també un cau de pirates, tant de musulmans com de cristians. Ciutat romana en el seu origen amb el nom de *Blanda* i límit del tram maresmenc de l'antiga *Via Augusta*,³ Blanes mantenia una certa importància a causa de la seva condició de port natural i de les seves bones connexions terrestres amb l'interior, i ja en començar el segle XI es trobava vigilada per un castell ubicat sobre un turó costaner.⁴

De fet, hom pot dir que des del segle XI la xarxa parroquial catalana s'havia integrat dins d'una altra composta per castells i els seus termes, de forma que els responsables de cadascun d'aquests controlaven, protegien i explotaven econòmicament un conjunt de parròquies. A la Marina de la Selva trobem els castells de Montpalau (al municipi de Pineda de Mar), de Palafolls i de Blanes. El castell de Montpalau gaudia del districte més extens, aglutinant les parròquies de Sant Martí d'Arenys, Sant Iscle i Sant Cebrià de Vallalta, Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, Sant

2. JOSEP M. PONS I GURI, *Quan nasqué, s'emancipà i s'organitzà una vila. Arenys de Mar, 1574-1720*. Pagès (Lleida 1999), 20-22.

3. GEMMA SANTOS I HERMOSA, «El paper de les comunicacions al Maresme Medieval», DDAA, *L'organització de l'espai i models de poblament. II Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Actes (del 20 d'octubre al 17 de novembre de 2001)*. Grup d'Història del Casal de Mataró (Mataró 2003), 73-75.

4. JOSEP M. PONS I GURI, «Unes franqueses per a la vila i el port de Blanes», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 26 (2005), 263-264.

Miquel de Vallmanya i Sant Pere i Santa Maria de Pineda, a més d'incloure la vall de Canet i els masos de la riera de Calella.⁵ El castell de Palafolls controlava les parròquies de Sant Genís de Palafolls i Sant Pere de Vivelles. Finalment, el terme del castell de Blanes incloïa bàsicament la parròquia de Santa Maria de Blanes. Tots aquests castells eren alous dels comtes de Barcelona, més tard reis d'Aragó, i eren concedits en feu a grans aristòcrates a canvi del seu vassallatge. A un nivell inferior emergia un sotabosc de cases fortes (*domus*) que eren infeudades pels senyors de castells a membres de llinatges modestos majoritàriament arrelats al territori. Per regla general, les cases fortes es trobaven assignades a un districte cadastral, i els seus residents controlaven les seves pròpies terres. A l'interior del nostre espai d'estudi se n'aixecaven diverses, tot i que la majoria es troben poc o gens documentades i, en molts casos, ni tan sols en coneixem la ubicació exacta sobre el terreny. Entre aquestes destacaven les de Canet, Camós, Pineda i Menola al terme de Montpalau, i les de Rabinat i Colomers al terme castral de Palafolls.

Aquesta escala administrativa depenia, així doncs, de pactes entre aristòcrates per la concessió de feus a canvi de vassallatge. Es tractava d'acords que buscaven assegurar el domini feudal a nivell local i, alhora, afavorir els lligams entre els diversos llinatges de cavallers. Els representants d'aquests darrers, d'origen incert, constituïen l'aristocràcia local que s'encarregava de millorar el domini feudal a petita escala, ajudar al reclutament per a la milícia i fornir d'acòlits i homes de confiança l'entorn dels grans senyors. Per altra banda, existien institucions que, per la seva capacitat d'organitzar el poblament i l'explotació econòmica del seu entorn més immediat, resultaven molt profitoses per als feudals. Aquest era el cas dels monestirs. De fet, erigir-se en fundador d'un o mantenir-hi uns forts vincles, permetia també a un aristòcrata reforçar el control sobre un territori determinat. A tot això, cal afegir que el domini sobre terres i rendes no tenia per què ser permanent ni impermeable a les ingerències exteriors: podien convertir-se en objecte de compravenda o permuta i, fins i tot, podien estar en mans d'un o més senyors residents en un altre marc territorial.

5. JOSEP M. PONS I GURI i JESÚS RODRÍGUEZ BLANCO, *Els noms de lloc a l'Alt Maresme dels segles IX-XII. Antics termes de Montpalau, Palafolls i Tordera*. El Set-Ciències (Arenys de Mar 2000), 29-30.

Pels volts de l'any 1200, els castells termenats que acabem d'esmentar i els seus dominis se'ls disputaven dues nissagues de grans senyors que residien a ambdues bandes de la serralada del Montseny: els Umbert de Basella o de Ses Agudes, primer anomenats senyors del Montseny i després de Montclús, i els antics vescomtes de Girona i senyors del castell de Montsoriu, coneguts ja aleshores com els vescomtes de Cabrera.

La disputa es féu evident des de començaments del segle XII. Els Umbert de Basella posseïen els castells de Ses Agudes, Miravalls i Montclús a la vessant occidental del Montseny, on havien fundat el monestir de Sant Marçal, i havien arribat a senyorejar sobre Montpalau, Palafolls i, fins i tot, Lloret. En aquell moment, però, la possessió de Palafolls havia passat a mans d'una branca secundària del llinatge i la senyoria de Montpalau queia en mans dels vescomtes de Cabrera. Per bé que en començar el segle XIII els Umbert encara hi conservaven alguns drets, el castell de Montpalau se'ls anà escapant progressivament de les mans. Finalment, Riembau de Montclús, nebot de Ramon de Cabrera, germà del vescomte Guerau VI de Cabrera, va vendre al seu oncle els drets sobre tots els seus dominis el 22 de maig de 1277. Així fou com el patrimoni dels antics senyors del Montseny va passar a mans dels seus grans rivals,⁶ i només els senyors de Palafolls estigueren en condicions de plantejar-los una certa resistència fins ben entrat el segle XIV.⁷

Mitjans i petits senyors a l'ombra dels vescomtes de Cabrera

Així doncs, el manteniment de la possessió del castell de Blanes i l'obtenció de l'extens terme castral de Montpalau el maig de 1113,⁸

6. Inclosos els feus que els Umbert havien rebut del monestir de Sant Cugat del Vallès; ADM Cabrera i Bas, r. 4444, ll. 29-ll.n.33, rt. 997, f. 556 (22.05.1277) i r. 3513, ll.14-ll.n.27, rt. 983, f. 449 (11.04.1279).

7. Sobre els senyors del Montseny, vegeu ANTONI PLADEVALL I FONT, «Sant Marçal del Montseny. Antiguo monasterio y parroquia del obispado de Vich», *Ausa*, núm. 4:35 (1961), 13-14; i JOSEP M. PONS I GURI, «Sicardis, senyora de Montseny i de Lloret», *Medievalia*, núm. 10 (1992), 351-362, i «La successió de Guillem Umbert de Basella», *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera (Barcelona 1989), 31-54. Pel que fa als vescomtes de Cabrera, continua sent-ne referència bàsica el llibre de SANTIAGO SOBREQUÉS I VIDAL, *Els Barons de Catalunya*. Vicens Vives (Barcelona 1981).

8. FRANCESC MIQUEL ROSSELL, *Liber Feudorum Maior*, vol. 1. CSIC (Barcelona 1945), 431-432, doc. 410; i JOSEP M. PONS I GURI, «El castell de Montpalau. Pervivència de la jurisdicció d'un castell abandonat», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 25 (2002-2003), 530-531, doc. 1.

convertien els vescomtes de Cabrera en els principals dominadors de la Marina de la Selva al començament del segle XIII. Ara bé, cal recordar que els vescomtes no eren propietaris aloers de cap dels dos castells, sinó que els tenien en feu dels reis d'Aragó. A més, els senyors del Montseny encara gaudien de certs drets al terme de Montpalau. De fet, durant les dècades de 1210 i 1220 els Umbert percebien delmes i redelmes a Vallalta i Arenys i mantenien sota control seu la vall de Canet.⁹

Tot i això, és improbable que els Umbert poguessin retenir els seus drets a la zona durant gaire més temps i, en tot cas, la venda de tot el seu patrimoni l'any 1277 n'assegurà el control per part dels seus rivals i alhora parents. En canvi, els senyors de Palafolls, descendents seus per línia materna, semblen haver-se'n mantingut relativament impermeables, erigint-se, fins i tot, en senyors del llinatge dels Blanes, feudataris també dels vescomtes, a causa dels feus que aquests adquiriren en nom seu durant tot el segle XIII. El maig de l'any 1297 Guillem de Blanes admetia tenir en feu de Guillem de Palafolls tot allò que ell mateix havia infeudat a Brunissenda de Camós a la parròquia de Sant Genís de Palafolls, i el mes de juny següent admetia tenir també en feu seu unes terres a Sant Esteve de Caulès.¹⁰ Justament, aquella dècada conegué una disputa en la qual Ponç Hug, comte d'Empúries i vescomte consort de Cabrera, i la seva muller Marquesa reclamaven que tenien dret al mer imperi del castell de Palafolls, és a dir, a la possibilitat d'aplicar càstigs corporals i, fins i tot, la pena de mort als crims més greus o de major repercussió. Com assenyala Coral Cuadrada, en aquells temps el control sobre les gents el garantien en major o menor mesura les atribucions jurisdiccionals dels senyors,¹¹ i quin altre grau de control podia comparar-se al dret a decidir sobre la vida d'un home? Una sentència arbitral del 15 de juliol de 1292 determinà que els vescomtes no tenien drets jurisdiccionals sobre el castell, de forma que els Palafolls s'imposaren en el primer atac legal que els en discutia la senyoria.¹²

9. ADM Cabrera i Bas, r.3247, ll.11-ll.n.70, rt.980, f.485 (01.03.1211); i r.3181, ll.11-ll.n.24, rt.980, f.150 (15.07.1217).

10. ADM Cabrera i Bas, r.3077, ll.10-ll.n.6, rt.978, f.598; i r.3272, ll.11-ll.n.92, rt.980, f.628 (28.05-28.06.1297).

11. CORAL CUADRADA MAJÓ, «Sobre el mer i mixt imperi als senyories feudals de la Catalunya Vella (segle XIV)», *Mayurqa*, núm. 22:1 (1989), 200-202.

12. ADM Cabrera i Bas, r.3075, ll.10-ll.n.4, rt.978, f.588 (01.07.1290-15.07.1292).

Ja hem vist que el llinatge que controlava el castell de Blanes era feudatari seu. Tanmateix, la major part de les seves possessions les tenia en nom dels vescomtes de Cabrera. Essent presents entre els testimonis de l'homenatge que Guerau IV de Cabrera féu al rei Pere el Catòlic per tots els castells que li havia concedit en feu a Barcelona el 6 de juny de 1199,¹³ els Blanes atorgaren amb suport vescomtal una carta de franqueses el febrer de 1260 als habitants de la vila situada al costat del port. Aquests privilegis s'anaren renovant i ampliant durant tota la resta de l'Edat Mitjana i part de la Moderna, com testimonia el *Llibre de la universitat de la vila de Blanes*.¹⁴ A les darreries del segle XIII, el poder que exercien sobre el seu feu principal, el castell i terme de Blanes, els en garantia el control del mixt imperi o, dit d'una altra manera i en contraposició al significat de mer imperi, la capacitat d'aplicar penes per tots aquells delictes que no requerissin més que una multa o l'emprisonament.¹⁵ Les seves possessions, tot i això, ni es limitaven al terme castral blanenc ni a allò que podia dependre dels Palafolls, i en la dècada de 1290 els veiem cedint feus propis a Santa Maria de Vidreres i adquirint rendes, censos i altres ingressos d'alguns masos situats a les parròquies de Sant Martí de Riudarenes i Sant Martí de l'Esparra.¹⁶

El cas dels Blanes en aquesta època és indicatiu de moltes coses. Primerament, i com ja s'ha assenyalat abans, ens demostra com és de difícil recórrer a les nostres referències geogràfiques quan es parla del passat, bàsicament, perquè l'espai no ha estat concebut ni organitzat sempre de la mateixa manera. En segon lloc, ens dóna una mostra més de l'existència de llinatges de cavallers que, a més de ser senyors d'altres vassalls, podien estar obligats a ser fidels a més d'un senyor (fins i tot, a ser vassalls de senyors enemistats entre ells!). I, en tercer lloc, i el que em sembla més important, ens dóna proves que senyors i vassalls es trobaven connectats en una xarxa de poder, des de l'interior de la qual buscaven consolidar el seu domini sobre els homes i el territori que habitaven.

13. MIQUEL, *Op.cit.*, 439, doc. 416.

14. PONS, «Unes franqueses...», 268-270 (18.02.1260); i *Llibre de la universitat de la vila de Blanes*. Ajuntament de Blanes (Blanes 1969).

15. ADM Cabrera i Bas, r.4107 ll.21-ll.n.5, rt.990, ff.399-403 (20.04.1284).

16. ADM Cabrera i Bas.; i r.3588, ll.14-ll.n.97, rt.984, f.296 (15.05.1293); i r.3289, ll.11-ll.n.108, rt.981, ff.97 i 99 (30.04.1298).

La darrera afirmació demana una explicació basada en casos concrets. Per començar, podem establir que un vehicle de connexió natural entre llinatges aristocràtics era el matrimoni. Sabem, per exemple, que un Guillem de Blanes maridà vers 1290 amb Alamanda de Castellar, filla d'Agnès i germana del cavaller Guerau de Montsoriu, un dels caps de llinatge més importants entre els feudataris dels vescomtes de Cabrera. Aquest casament li reportà l'adquisició de part dels delmes que els Montsoriu-Castellar cobraven a Sant Quirze d'Arbúcies, Sant Pere Desplà i Santa Maria de Lliors, al terme del castell de Montsoriu¹⁷ i, en conseqüència, féu que la seva nissaga estrenyés llaços amb una altra establerta al centre de poder del vescomtat de Cabrera. Una vegada mort Guillem, el seu fill Ramon seguia tenint infeudades terres als Camós tant al terme de Blanes com a Sant Genís de Palafolls, parròquia aquesta darrera on tenia infeudat un mas al cavaller Guillem Roig, de Llagostera.¹⁸ Per altra banda, els seus antecessors havien actuat com a marmessors i fiadors dels Falgars, família procedent de Bescanó i posseïdora durant un cert temps de la casa forta de Fogars (Fogars de la Selva) i del castell d'Hostalric¹⁹ i, de retruc, això els acostà als Menola, sobre els quals tindrem ocasió de parlar més endavant. És a dir, que els senyors de Blanes estaven també estretament relacionats amb un casal de cavallers que havia estat poderós però s'extingia, i amb d'altres que sí representaven el futur a la Marina de la Selva. I no limitant-se a això, alguns parents molt pròxims a Guillem (el seu cognom els delata) feren carrera eclesiàstica al monestir de Sant Salvador de Breda, concretament, Bernat de Blanes, que en fou abat durant pràcticament tota la dècada de 1280, i Berenguer de Blanes, que n'és documentat prior l'any 1301.²⁰

Com es pot veure, la situació que aquí es presenta s'escapa de la tradicional imatge de piràmide feudal que tenim de la societat medieval.

17. ADM Cabrera i Bas, r.3401, ll.12-ll.n.90, rt.982, f.303 (14.04.1290).

18. ADM Cabrera i Bas, r.3078, ll.10-ll.n.7, rt.978, f.602 (26.05.1310) i r.3079, ll.10-ll.n.8, rt.978, f.606 (11.12.1313).

19. JOSEP M. PONS GURI, *El Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*. Fundació Noguera (Barcelona 1984), 267-269 i 271-273, docs. 152 (02.04.1212) i 154 (06.10.1217).

20. JOSEP M. MARQUÈS PLANAGUMÀ i JOAN GARNATXE, *Monestir i esglésies de Breda. Parròquies de Breda, Riells i Viabrea*. Parròquia de Breda (Breda 1991), 18; i ADM, r.4451, ll.29-ll.n.38, rt.997, f.583 (20.02.1301).

Al contrari, ens remet a una realitat on per bé que sí es fa visible una jerarquia, aquesta no només no és tancada sinó que es mostra flexible als ascensos i es complementa amb la possibilitat d'augmentar les quotes de poder mitjançant diverses pràctiques, com ara intensificar relacions amb membres d'altres graus de l'escala social o infiltrar-se a institucions tan importants com podien ser els monestirs.

Cal deslliurar-se també del concepte del monestir medieval que el presenta única i exclusivament com un refugi espiritual isolat de l'exterior i econòmicament autàrquic, i entendre que la seva existència depenia d'una simbiosi amb un món laic d'on, de fet, sortien els monjos. A nivell espiritual, aquesta simbiosi se sustentava en el fet que els laics els proporcionaven homes, terres, rendes i llegats en moneda, i a canvi els monjos pregaven per la salvació de les seves ànimes i les dels seus difunts. Ara bé, a nivell terrenal, hem vist que contribuïen amb escreix al control directe de l'aristocràcia sobre el territori i que, en aquest sentit, també dominaven les seves pròpies senyories.

El monestir més antic del qual tenim coneixement a la Marina de la Selva és Sant Pau del Maresme (avui a Sant Pol de Mar). Havia estat fundat sobre les restes d'un possible cenobi tardoantic a mitjan segle x. Tot i això, Sant Pau mai no acabà de funcionar i decaigué ràpidament,²¹ de manera que a començament del segle XIII el prestigi i la importància se'ls enduien l'abadia benedictina de Sant Salvador de Breda i el priorat de canonges regulars de Santa Maria de Roca Rossa. Fundades i protegides pels vescomtes de Cabrera entre els segles XI i XII fora o als límits de la zona, ambdues institucions hi tenien terres i masos dispersos, fins i tot enllà de l'altra riba del Torrentbò.²² Sant Salvador de Breda en tenia a parròquies com ara Santa Maria i Sant Pere de Pineda o Santa Eulàlia d'Hortsavinyà. Altrament, aquests cenobis controlaven molts dels molins situats entre la riera de Vallmanya i la Tordera, cosa que els reportava molts beneficis.²³ Succeïa també que algunes noves

21. HUG PALOU I MIQUEL, «Organització de l'espai i formes de poblament a l'Alt Maresme a l'Edat Mitjana», DDAA, *L'organització de l'espai...*, 45 i 50-52.

22. CORAL CUADRADA MAJÓ, *El Maresme medieval: les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç/Vilassar (hàbitat, economia i societat, segles X-XIV)*. Caixa d'Estalvis Laietana (Mataró 1988), 449-455 i 457-459.

23. JOAN BOU I ILLA i JAUME VELLVEHÍ ALTIMIRA, «Molins medievals de l'Alt Maresme (segles XI-XVI)», DDAA, *L'organització de l'espai...*, 149-165.

donacions de fidels eren pròximes a d'altres propietats monàstiques. És el cas de la quadra del Vilar, a Santa Maria de Pineda, venuda per Fresca de Menola al priorat de Roca Rossa pel preu de 1.000 sous l'any 1214, i que es trobava al costat d'un alou del monestir de Breda.²⁴ I, naturalment, a les comunitats monàstiques hi havia cabuda per als fills de les nissagues de cavallers de la comarca. Parlem, per exemple, del monjo Pere de Menola, cambrer de Sant Salvador de Breda l'any de 1296.²⁵ Si ho comparem amb l'experiència dels Blanes, veurem com entre les parets del claustre es reproduïa l'ecosistema laic: un conjunt d'individus de llinatges que mantenien entre ells vincles d'aliança, que podien o no passar pel parentiu i que se sostenien gràcies a uns interessos comuns.

Finalment, el darrer grup a considerar dins tot aquest quadre és el dels petits senyors, els quals ja hem identificat majoritàriament com els possessors de les cases fortes. La poca documentació relativa a aquests i la manca crònica de monografies ens en dificulta molt el coneixement. Per exemple, sabem de l'existència vers 1196 d'una *domus* a Canet, que Dalmau de Cassà tenia infeudada a Adelaida de Canet i els seus fills.²⁶ La següent referència no apareix fins a l'any 1217 i ens parla d'un tal Ferrer de Canet, fill d'Arsenda, que aconsellà Guillem Umbert, senyor del Montseny, que aixequés una força a les terres que tenia a la vall de Canet.²⁷ Amb només aquestes dades no queda clar si la *domus* i la força corresponen a un mateix edifici que hom ha identificat amb el castell de Santa Florentina, actualment al municipi de Canet de Mar i aleshores dins el terme de Montpalau. Una possibilitat passa pel fet que la casa forta hagués estat destruïda en algun moment entre 1196 i 1217, i que s'hi projectés una altra construcció per tal de substituir-la.

Una altra *domus* era Camós, situada també, segons sembla, al terme castral de Montpalau. Vers 1290 veiem com els Camós, representats per Brunissenda, muller del cavaller Arnau de Camós, gaudien d'alguns

24. PONS, *El cartoral...*, 257-258, doc. 145 (05.10.1214).

25. Sobre aquest assumpte, vegeu ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT, «Sant Salvador de Breda: un obscur cas de vincles entre llinatges aristocràtics i institucions monàstiques a la Baixa Edat Mitjana», DDAA, «Els monestirs medievals. IV Jornades d'història i arqueologia del Maresme (10, 17, 18 i 24 de novembre de 2007)», en premsa.

26. ADM Cabrera i Bas, r.3180, ll.11-ll.n.23, rt.980, f.146 (11.03.1196).

27. ADM Cabrera i Bas, r.3181, ll.11-ll.n.24, rt.980, f.150 (15.07.1217).

masos a la parròquia de Sant Genís de Palafolls. Com hem vist anteriorment, totes les seves possessions a Palafolls les tenien en tant que vassalls del llinatge dels Blanes.²⁸

Altres casals de la zona duïen també noms inequívocament associats al territori, com és el cas dels Vallmanya al terme de Montpalau. A Palafolls, destacaven els Rabinat i els Colomers. Ara bé, cap d'aquests sembla haver estat tan important durant el segle XIII com ho foren els dels senyors de les *domus* de Pineda i Menola, ambdues situades actualment al terme municipal de Pineda de Mar.

El primer Pineda a aparèixer és un tal Ros. Com ell, altres membres del seu llinatge estan presents entre els acòlits dels vescomtes de Cabrera en moments importants, com ara Bernat de Pineda, qui presencià com la vescomtessa Ramona era autoritzada pels marmessors del seu difunt espòs a assumir la tutela del seu fill Gualó, futur Guerau VI de Cabrera, l'octubre de 1246.²⁹ Uns quants anys més tard, aquest mateix Bernat de Pineda acompanyava Ramon de Cabrera a prestar homenatge com a nou senyor de Montclús a fra Arnau de Castellnou, mestre del Temple al regne d'Aragó i els comtats catalans, per tot allò que els senyors de Montclús tenien en feu de la seva comanda a Santa Maria de Vidreres i Santa Maria de Sils.³⁰

Del cavaller Bernat de Pineda sabem, a més a més, que tenia una germana anomenada Berenguera, i que aquesta estava casada amb Ferrer de Menola. Berenguera i Ferrer tingueren tres fills anomenats Ros, Ramon i Bernat. L'any 1279 Ros rebé del seu oncle els feus que posseïa, entre d'altres llocs, a les parròquies de Santa Maria i Sant Pere de Pineda, Sant Esteve de Tordera, Sant Miquel de Vallmanya i Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, i adoptà el cognom de Pineda. Mentrestant, els seus germans s'erigiren en successors de la línia dels Menola,³¹ de la qual tenim coneixement de manera intermitent des de 1177, moment en el qual s'identifica una tal Fresca de Menola, vídua de Pere de Falgars.³² Fa l'efecte que Ramon de Menola continuà la tradició familiar

28. Vegeu nota 12.

29. ADM Cabrera i Bas, r.3626, ll.15-ll.n.31, rt.984, ff.550 i 552 (14.10.1246).

30. ADM Cabrera i Bas, r.3512, ll.14-ll.n.26, rt.983, f.445 (10.01.1278).

31. ADM Cabrera i Bas, r.3309, ll.12-ll.n.3, rt.981, f.222 (04.04.1279).

32. ANTONI PLADEVALL I FONT, «La *domus* de Menola, a Pineda de Mar», *Quaderns de la Selva*, núm. 13 (2001), 59.

d'apropar-se al llinatge vescomtal. El juny del mateix 1279 era un dels procuradors designats per Ramon i Elionor de Cabrera per fer efectiva la venda del castell de Brunyola a Berenguer de Gornal, ciutadà de Girona, al costat, entre d'altres, del seu germà Ros i de Bernat de Blanes, abat de Sant Salvador de Breda. Posteriorment, el juliol de 1303, una altra vegada Elionor de Cabrera li feia procura per signar en nom seu la possessió del castell d'Anglès a la cúria de la vegueria de Girona.³³ El destí d'aquesta nissaga, però, es revelaria aviat tan fosc com havia estat la seva aparició. En efecte, vers 1347 tenim constància d'un tal Guerau de Menola formant part de l'entorn proper del vescomte Ponç IV de Cabrera,³⁴ però més enllà d'aquesta, les notícies dels llinatges aristocràtics més modestos esdevenen cada vegada més escasses.

Grans senyors que creixen, feudataris que decauen

Si com hem vist fins ara, en el decurs del segle XIII es féu patent com els vescomtes de Cabrera anaven expandint el seu poder a la Marina de la Selva i com els llinatges locals prosperaven sota el seu domini, els inicis del segle XIV marcaren una nova fita en la construcció d'un domini sòlid a la franja marítima del vescomtat de Cabrera, rubricada a les darreries de la mateixa centúria. Així, alhora que obtenia per fi el dret al mer imperi sobre el terme castral de Palafolls, la vescomtessa Marquesa de Cabrera iniciava, amb l'ajuda del seu cosí Bernat de Cabrera, una llarga ofensiva legal per apoderar-se de la plena potestat del castell de Montpalau. Ara bé, fou la distingida actuació a la conquesta de Sardenya de l'any 1324 de Bernardí, fill de Bernat, la que a la fi va convèncer el rei Jaume II el Just de concedir-los-la. L'alliberament de l'obligació de vassallatge a la Corona pel castell de Montpalau es completà el 21 de juliol de 1327 amb la llicència atorgada per Alfons IV el Benigne per celebrar un mercat el dimecres de cada setmana i una fira anual al mateix terme, fet que condicionà el naixement de la vila de Calella. Aquesta no constituí l'única actuació a la primera línia de costa. Entre

33. ADG, Pia Almoïna, perg. núm. 892 (15 i 21.06.1279); i r.3747, ll.16-ll.n.55, rt.986, f.599. Sobre la venda del castell de Brunyola, vegeu RICARD TEIXIDOR, «Els orígens del castell de Brunyola», *Quaderns de la Selva*, núm. 14 (2002), 253-256.

34. ADM Cabrera i Bas, r.5108, ll.33-ll.n.3, rt.1004, f.126 (17.12.1347).

1327 i 1330 consta que Bernardí s'esforçà per mantenir operativa la Torre de Malpàs (actual Torre dels Encantats, al límit d'Arenys de Mar amb Caldes d'Estrac) infeudant-la i, en conseqüència, estimulà-ne la defensa i el control sobre els pagesos de les rodalies, que l'havien de proveir de viandes i, en cas necessari, d'homes per a la milícia.³⁵

És justament en tot aquest procés on ens cal cercar un dels darrers grans representants de l'aristocràcia local, els membres de la qual intentaven escalar posicions durant la centúria anterior. Parlem del cavaller Ferrer de Canet, qui fou comissionat precisament per la vescomtessa Marquesa per iniciar els plets per Montpalau el juliol de 1317.³⁶ La confiança que li professaven els seus senyors era tan alta que fou designat un dels marmessors del darrer testament de Bernat de Cabrera,³⁷ i l'agost de 1338 Bernardí, aleshores ja vescomte de Cabrera, el recompensà pels serveis prestats amb nombroses concessions, com ara el pagament d'una suma de 4.000 sous, la garantia de poder convocar l'host a la vall de Canet o la llibertat d'escollir personalment la vintena d'integrants de la guarnició de la seva *domus*.³⁸ A més, segons el bisbe Arnau de Girona, Ferrer de Canet formà part de la comitiva militar que, amb d'altres senyors com Guillem de Blanes, acompanyà Bernat II de Cabrera al setge d'Algesires l'any de 1343.³⁹

Altrament, el segle XIV veié alguns noms de la nissaga de cavallers de Rabinat assolir certs llocs de privilegi. Així, l'any 1317 veiem aparèixer Pere de Rabinat exercint el càrrec de veguer del vescomtat de Cabrera,⁴⁰ i a partir de la segona meitat de la centúria els seus descendents s'assentaven al cercle d'influència dels barons de Palafolls. És el cas de Bord de Rabinat, qui el 8 d'abril de 1362 fou designat procurador de Guillem de Palafolls per prestar homenatge i jurar fidelitat en nom seu

35. JOSEP M. PONS GURI i JESÚS RODRÍGUEZ BLANCO, *Dels privilegis al règim municipal de Calella*. Ajuntament de Calella (Calella 1988), 16-21; JOSEP M. PONS GURI, «El mercat i la carta de poblament de Calella», *Recull d'estudis...*, vol. 3, 145-162; i ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT, «La Torre «de Malpàs» o el passat medieval de la Torre dels Encantats», *Salobre*, núm. 19 (2009), 18-19.

36. ADM Cabrera i Bas, r.3140, ll.10-ll.n.67, rt.979, f.517 (27.07.1317).

37. ADM Cabrera i Bas, r.3558, ll.14-ll.n.71, rt.984, f.57 (24.12.1338); ADG, Notularum, G-14, f.107v (14.03.1340) i G-15, ff.43rv-44r (04.01.1341); r.3848; ll.18-ll.n.2; rt.988, f.337 (04.01.1341).

38. ADM Cabrera i Bas, r.3182, ll.11-ll.n.25, rt.980, f.154; r.3151, ll.10-ll.n.77, rt.979, f.582 i r.3152, ll.10-ll.n.78, rt.979, f.586 (18.08.1338).

39. ADG, Lletres, U-6, ff.146v-147r (23.10.1343).

40. ADM Cabrera i Bas, r.3556, ll.14-ll.n.69, rt.984, f.46.

a Bernat III de Cabrera, comte d'Osona, per tots els feus que aquell li havia concedit.⁴¹

No obstant això, el grup dels petits senyors de la Marina de la Selva es va difuminant durant tota la resta de la centúria. Atès que encara en tenim alguna notícia esparsa, cal descartar el fet que totes aquestes nissagues desapareguessin, per bé que sí és possible que alguna ja s'hagués extingit definitivament o desplaçat a un altre territori en vincular-se a d'altres llinatges. Els Camós, per exemple, seguien actius en la dècada de 1350, i vint anys després encara trobem testimonis dels Rabinat i dels Colomers entre els documents. Els Menola havien sobreviscut emparentant-se amb els Mont-rodon, arribats d'Osona.⁴² Els llinatges selvatans com els Marata, i els osonencs com els Malla i els Cartellà, havien de constituir durant molt de temps el nucli d'acompanyants dels vescomtes. Els Cartellà, fins i tot, feia temps que tenien interessos a la façana marítima del vescomtat. Ja l'any 1296 tenien en feu honors infeudats a Ros de Pineda a Sant Miquel de Vallmanya.⁴³

Per altra banda, l'aparent enfosquiment documental del grup dels cavallers no és un fenomen que es registri en el grup dels mitjans senyors. Els Palafolls i els Blanes continuaven en primera línia. Com hem comentat anteriorment, un Guillem de Blanes acompanyà Bernat II de Cabrera a la presa castellana d'Algesires. Amb tota seguretat, es tractava del nét del matrimoni compost per aquell Guillem de Blanes que casà amb Alamanda de Castellar. Ell mateix s'havia encarregat prèviament de transferir al seu fill i hereu Ramon de Blanes, tot allò que tenia en feu del senyor de Palafolls.⁴⁴ Un altre membre del llinatge, probablement el seu oncle Vidal, arribà a esdevenir abat del monestir de Sant Feliu de Girona pels volts de 1350.⁴⁵

Pel que fa als senyors de Palafolls, la pèrdua del mer imperi del seu castell en favor dels vescomtes de Cabrera l'any 1316 no significà la rendició total davant l'evidència que, poc a poc, tota la Marina de la Selva esdevenia irremeiablement un monopoli jurisdiccional dels

41. ADM Cabrera i Bas, r.3087, ll.10-ll.n.16, rt.978, ff. 644 i 646 (08.04.1362).

42. ANTONI PLADEVALL I FONT, «La *domus* de Menola...», 60-64.

43. ADM Cabrera i Bas, r.3589, ll.14-ll.n.98, rt.984, ff.300 i 302 (14-16.07.1296).

44. ADM Cabrera i Bas, r.3084, ll.10-ll.n.13, rt.978, f.632 (24.01.1338).

45. ADM Cabrera i Bas, r.5112, ll.33-ll.n.3, rt.1004, f.135 (04.10.1350).

vescomtes de Cabrera. La tensió arribà a tal punt que, acusat d'haver comès homicidi i altres crims, Guillem de Palafolls fou empresonat l'any 1362 al castell de Montsoriu per Ramon de Blanes i pel procurador vescomtal Guillem Sa Mascorda. Tot seguit, Bernat III encomanà Ramon de Cartellà que s'encarregués dels feus que eren en mans dels Palafolls.⁴⁶ No sabem com hauria acabat aquest conflicte si Bernat II i el seu fill Bernat III de Cabrera no haguessin estat acusats de traïció i desposseïts dels seus dominis per ordre de Pere el Cerimoniós l'any 1364, però és possible que per un moment aquests s'haguessin vist capaços d'aprofitar certs incidents per forçar els Palafolls a cedir. Així doncs, d'una situació en la qual aparentment Blanes mostrà reticències a integrar-se al patrimoni reial (per bé que el paper jugat pels seus feudataris fora del mateix procés contra els Cabrera no acaba d'estar gaire clar),⁴⁷ en sortirien temporalment beneficiats Guillem de Palafolls i la seva muller Gualda. Aquests seguien gaudint del mixt imperi del castell de Palafolls el 1373, i aquell mateix any varen decidir fundar una Vilanova que amb el temps seria coneguda amb el nom de Malgrat de Mar.⁴⁸ Per desgràcia per a ells, Bernat IV de Cabrera, fill del vescomte Bernat III i comte d'Osona, acabava aleshores de veure rehabilitada la memòria dels seus antecessors i estava recuperant el seu patrimoni.

De fet, l'arribada al poder de Bernat IV de Cabrera sentencià la sort dels Palafolls en molts pocs anys, però també la dels Blanes. Sense que coneguem els motius exactes de la transacció, sabem que Guillem de Palafolls, aleshores uixer d'armes i conseller de Pere el Cerimoniós, vengué a aquest monarca tots els seus drets al castell de Palafolls el 31 de març de 1381 per després comprar-li el feu aragonès d'Ariza, a la conca del riu Jalón, fet que donà peu al naixement al regne d'Aragó d'un llinatge d'origen maresmenc, els Palafox, i permeté a Bernat IV de Cabrera adquirir al rei tots els drets que li mancaven al castell de Palafolls el 14 de setembre de 1382 pel mateix preu que Guillem de Palafolls l'havia venut, això és, un total de 30.000 lliures.⁴⁹ En l'endemig,

46. ADM Cabrera i Bas, r.3088, ll.10-ll.n.17, rt.979, ff.13 i 15 (08.04.1362).

47. ACA, Cancelleria Reial, r. 909, f. 129r (segona numeració) (30.05.1364).

48. ANTONI M. ARAGÓ, «Els castells de Blanes i Palafolls i el vescomtat de Cabrera, el segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 22 (1974), 178.

49. ANTONI M. ARAGÓ, *Op.cit.*, 178-179.

el mateix vescomte procedí a comprar a Ramon de Blanes el castell i la vila de Blanes per un preu total de 12.000 lliures el 26 d'octubre de 1382.⁵⁰

Podria ser, com en el cas de la majoria de llinatges menors, que la caiguda general de les rendes hagués llastat la seva capacitat de perpetuar el seu poder. Algunes evidències apunten al fet que Ramon de Blanes s'hauria vist superat pels deutes i hauria vist en la venda dels seus drets als seus feus una via eficaç per obtenir diner ràpid, però si unes dècades enrere aquell patrimoni es podria haver rescatat, la conjuntura econòmica de les darreries del segle XIV ja no oferia les mateixes opcions als que no gaudien d'una fortuna important. Era el moment perfecte perquè Bernat IV de Cabrera, que a l'estil de molts banquers de l'actualitat disposava de prou recursos per sobreviure a la crisi i recollir les despulles dels naufrags, s'apoderés de Blanes i de Palafolls.

Aquest fet acabà de perfilar la unitat territorial de la Marina de la Selva perseguida pels vescomtes de Cabrera durant tant de temps. A això, cal afegir el creixent dinamisme econòmic de la vila de Blanes, on els vescomtes ubicaren finalment la seva residència principal. En efecte, allà es feren aixecar un palau, fragments del qual encara sobreviuen en l'estructura de l'església parroquial de Santa Maria.

D'aleshores ençà, els grans dominadors de la Marina de la Selva començarien a mirar molt menys cap a l'interior i més cap a la costa, a un tram del litoral que els serviria de plataforma per donar suport a les noves empreses reials de conquesta a l'illa de Sicília, on l'any 1392 obtindrien el comtat de Mòdica. Però, sobretot, un litoral on les viles fundades pels feudals durant els segles XIII i XIV estaven adquirint un cert dinamisme econòmic i es permetien nodrir les corts dels vescomtes d'individus sortits de famílies acomodades, en substitució de les despulles d'una aristocràcia local en clar declivi. L'expansió ja no s'aturaria i afavoriria la creació d'un rosari de localitats costaneres durant tota l'edat moderna, com a pas previ per a la primera gran transformació del relleu de la costa maresmenca operada a partir del segle XVIII.

50. ADM Cabrera i Bas, r.4129, ll.21-ll.n.27, rt.990, f.545 (13.01.1382).

A tall de conclusió

El lector que hagi arribat fins al final d'aquest text, probablement n'hagi extret la idea que el que millor defineix l'evolució de les senyories de la Marina de la Selva durant els segles XIII i XIV és la paraula «complexitat». Per raons d'espai, m'he limitat a mostrar com es desenvolupà aleshores la lluita dels feudals per mantenir el seu estatus socioeconòmic i intentar millorar-lo en la mesura del possible, i com això influí en l'ocupació i l'organització del territori. Així doncs, i tret del cas dels Cartellà, he preferit deixar al marge nobles forans com els Sant Vicenç, senyors del castell de Burriac i de Vilassar, que en la dècada de 1260 eren tan propers als senyors del Montseny com als vescomtes de Cabrera.

En realitat, òbviament, el panorama presentat és molt més complicat del que es pot plasmar en aquestes pàgines. El cas descrit dels Blanes és molt significatiu. En el fons, convé aclarir que el control s'exerceix de moltes maneres i, a més, que un senyor no acostumava a disposar del domini absolut d'una zona, sinó que altres amb, fins i tot, més poder, hi podien tenir drets, i alhora, que els senyors, fossin laics o eclesiàstics, mantenien entre ells lligams de tota mena. Per altra banda, i tot i que ser totalment objectiu és pràcticament una utopia (a la fi hom acaba sempre aplicant el seu punt de vista sobre les coses), cal abordar el tema evitant al màxim els judicis de valor. Resulta senzill caure en el parany de considerar, per exemple, que els senyors del Montseny foren víctimes de la voracitat dels vescomtes, com s'ha volgut fer creure recentment. Per contra, i si tenim en compte la tendència nobiliària ja esmentada a acaparar poder, no seria estrany pensar que si els papers s'haguessin intercanviat, això és, si els Umbert haguessin estat en disposició d'haver arrabassat el domini eminent de la zona als vescomtes de Cabrera, no hauria succeït el mateix. L'ambició i la cobdícia del noble medieval no depenien del cognom de la seva nissaga, sinó que eren inherents a la seva condició. El que realment ens ha d'interessar és com les seves accions, combinades amb les de la resta, han marcat el passat d'un país.

Mapa de les principals localitzacions de la Marina de la Selva durant els segles XIII i XIV. Hi són incloses només aquelles *domus* de les quals es coneix la situació exacta o aproximada.

A partir del segle XIII la cabra, emblema dels vescomtes de Cabrera, projecta la seva ombra sobre la costa entre la riera de Torrentbò i Blanes. Emblema dels Cabrera procedent de la làpida funerària de Clara de Castellet, monja de Santa Maria de Pedralbes morta l'any 1389 (Museu Monestir de Pedralbes, ref. MHCB-MMP 148.371. Foto: autor).

El castell enrunat de Palafolls des de l'oest. Fou residència d'un casal descendent dels senyors del Montseny que plantà cara a l'hegemonia dels vescomtes de Cabrera fins a les darreries del segle XIV (Foto: autor).

Vista de la vessant sud-est de les runes del castell de Montpalau. En l'interior de la seva jurisdicció s'alçaren les seus d'il·lustres nissagues de cavallers, com ara els Canet o els Pineda-Menola (Foto: autor).

La proximitat física dels castells de Palafolls i de Blanes incentivà les relacions entre els seus senyors i n'accentuà la conflictivitat. Vista actual de la plana al·luvial de la Tordera presa des del turó del castell de Palafolls, amb la vila de Blanes en segon terme i el castell de Sant Joan de Blanes al fons (Foto: autor).